

OTTO KENGA

KRUSTS UN TĀ SIMBOLIKA LATVIJAS TERITORIJĀ: STARPDISCIPLINĀRIE ASPEKTI

Pētījums *Krusts un tā simbolika Latvijas teritorijā* skata vizuālās simbolikas attīstību ar konkrēta simbola piemēra palīdzību. Pētījumā tiek apzināts plašs arheoloģisks, etnogrāfisks, mākslas un arhitektūras materiāls, kas satur krusta attēlojumus. Tiek pētītas metodes, ar kuru palīdzību šo plašo materiālu sakārtot, klasificēt un rast kādas kopsakarības simbolikas attīstībā Latvijas teritorijā. Lai gan ir pieejamas arheoloģijas (G. Zemītis¹) un etnogrāfijas (S.I. Rižakova²) izstrādātās klasifikācijas metodes un, attiecīgi, teorijas, kas skaidro simbolikas attīstību Latvijas kontekstā, mēs tomēr izvēlējamies netradicionālu pieeju problemātikai, proti, jaunas metodes izveidošanu. Šī jaunā metode balstās uz kultūrvēsturiskām un semiotiskām teorijām, ko izstrādāja K.G. Jungs, J. Lotmans un U. Eko. Apvienojot šīs teorijas, tika izveidota kombinētā metode, kurā katrai no pieminētajām teorijām ir būtiska vieta un loma. Lotmanu³ vairāk interesē simbolu rašanās, tās iemesli. Turklāt viņš uzsver šo simbolus radošo mehānismu pārmantojamību kultūras ietvaros (t.s. "kultūras atmiņas" jēdziens). Jungu⁴ interesē perceptīvais moments, proti, kā un ar kādu psiholoģisko mehānismu palīdzību adresāts uztver simbolus (t.s. "arhetipa" jēdziens). Eko⁵, turpretī, pievērš mazāk uzmanības simbolu radīšanai un uztveršanai, liekot uzsvāru uz pašu simbola dabu, simbola un simbolizējamā attiecībām, kā arī šifrēšanas un dešifrēšanas mehānismu. Visus trīs autorus vieno kultūrfilozofiska pieeja, taču katrs no viņiem akcentē savu spektru: Jung – filozofisko un psiholoģisko, Lotmans estētikas un semiotikas krustcelēs iet estētikas ceļu, savukārt Eko – semiotikas ceļu. Jautājumu sarežģī materiāls, kas agrīnos posmos ir arheoloģisks, vēlāk etnogrāfisks un XIX gs. beigās drīzāk ietilpst mākslas un arhitektūras vēstures jomā.

Tas noved mūs pie starpdisciplinārās problemātikas un starpdisciplināritātes jēdziena kā tāda. Šī referāta mērķiem līdzīgi, kā to darīja Kleina un Njūvels⁶, definēsim starpdisciplināritāti kā tādu specifisku pieeju

interesējošā objekta pētniecībai, kas izmanto divu vai vairāku disciplīnu metodes un zināšanas gadījumos, kad problēma ir pārāk plaša vai kompleksa, lai to risinātu ar vienas disciplīnas līdzekļiem. Akcentēsim starpdisciplināritātes vēlmi nostāties starp disciplīnām vai pat ārpus disciplīnām (*trans-disciplinarity*) un nevis vienkārši pārnest vienas disciplīnas līdzekļus uz citas disciplīnas lauku (*interdisciplinarity*). Atsauksimies uz starpdisciplinārās pieejas klasiķi Basarabu Nikolesku⁷, lai atkārtotu starpdisciplinārās pieejas trīs pilārus: realitātes vairāki līmeņi, "iekļautā trešā" loģika, kompleksā pieeja. Neizvēršot zinātnes teorijas problemātiku, palūkosimies, kā starpdisciplināritātes jēdziens iekļaujas mūsu izvēlētās tēmas kontekstā.

Acīmredzams aspekts ir materiāla neviendabība: arheoloģiskie atradumi, kas datējami jau ar vēliņo paleolītu (10./11.–8.g.t. p.m.ē.), mezolītu (8.–4./5.g.t. p.m.ē.), neolītu (4500.–1700.g. p.m.ē.), kā arī bronzas (1700.g. p.m.ē.–100.g. m.ē.) un dzelzs laikmetu (I–XIII gs.), ir sakārtoti atbilstoši vēstures piedāvātajai metodoloģijai un ar šo materiālu saistītie pētījumu autori, galvenokārt, ir vēsturnieki. Etnogrāfiskā materiāla vākšana un zinātniskā klasificēšana aizsākās nacionālās atmodas apstākļos XIX gs. beigās, tādējādi arī piedāvātā etnogrāfisko simbolu / zīmju metodoloģija un ar to saistītie pētījumi pēc savas būtības ir etnogrāfiski. Īpatnēji, ka pētāmais materiāls (priekšmeti) pēc būtības (funkcijas) neatšķiras – abos gadījumos tie ir instrumenti, audumi, rotājumi. Atšķiras pieeja – vēsturnieki (piem., G. Zemītis⁸) vairāk piedāvā sociālo, mazāk mitoloģisko skaidrojumu; etnogrāfisko ornamentu pētnieki (E. Brastiņš⁹) akcentē mitoloģisko, mazāk estētisko skaidrojumu. Visbeidzot mākslas un arhitektūras materiālu (kas attiecas uz XIX/XX gs. miju) skaidro mākslas vēsturnieki, kas izceļ vienīgi estētisko pusi. Sekojot "iekļautā trešā" (vai, mūsu gadījumā "iekļautā ceturtā") loģikai, mēs izvēlējamies nevis sociālo, mitoloģisko vai estētisko pieeju, bet gan kultūrfilozofisko materiāla pētījuma metodi. Tas rada būtiskas problēmas pētījuma gaitā – kultūrfilozofiskās teorijas itin bieži nav domātas **praktiskai** izmantošanai, tām nav metodoloģiskā rakstura. Lai izmantotu kultūrfilozofisko metodi, to sākotnēji ir jāizstrādā, analizējot darbus, kuriem ir teorētisks raksturs. Taču pārvarot šo problēmu, mēs spējam uz materiālu palūkoties no cita realitātes līmeņa.

Turklāt, sekojot kompleksās pieejas prasībām, mēs neaprobežojamies ar vispārīgu kultūrfilozofisko pētījuma metodi: tā jāprecizē, iestrādājot tajā kompleksu skatījumu – objekta, subjekta un to attiecību pētišanas iespēju.

Tas pamudināja mūs izmantot dažādu kultūrfilozofiju pārstāvošu autoru teorijas – jau pieminētos Lotmanu, Jungu un Eko –, kuru teorijas koncentrējas, attiecīgi, tieši uz objektu, subjektu un to savstarpējām attiecībām. Šādai kombinētai (kompleksai) pieejai ir virkne priekšrocību: tā ļauj izmantot katras teorijas stiprās puses un nosegt vājās puses. Tā, piemēram, Lotmans lielā mērā ignorē simbola uztvērēju (adresātu), jo viņa teorijā simbolu “atminēšanās” notiek dabiski, globālo kultūras procesu iedarbības rezultātā. Šāda pieeja apgrūtinā XIX gs. beigu un XX gs. sākuma mākslinieciskā materiāla pētniecību, piemēram, J. Madernieka *Ornaments*¹⁰. Taču, papildinot Lotmana teoriju ar Junga arhetipiem (lielā mērā psihoanalīzes metodi), mēs spējam māksliniecisko materiālu analizēt kompleksi. Pastāv trīs būtiskākās mūsu pētījuma starpdisciplinārās problēmas.

Pirmā – vēsturiskās un filozofiskās pieejas atšķirība. Vēsturiskā pieeja liek koncentrēties uz materiālu, tā specifiku (t.i., atrašanās vietu, datējumu, kontekstu u.c.). Šāda pieeja materiālam ir izteikti funkcionāla: tā ļauj to novērtēt un klasificēt. Tomēr, tiklīdz šo pieeju pārnēs uz citu pētniecības objektu, piem., sabiedrību, tā lieki un pārāk vienkāršoti tiecas strukturalizēt to. Filozofiskā pieeja liek koncentrēties uz teorijas izveidošanu un pierādīšanu, kā pierādījumu izmantojot faktu, materiālu. Nereti šī iemesla dēļ materiāla specifika, ko akcentē vēsturiskā pieeja, paliek nepamanīta vai pat tiek ignorēta, tādējādi balstot teoriju uz nepārbaudītiem faktiem vai uz nepareizi interpretēto materiālu. Tas ir aktuāli mūsu pētījuma kontekstā. Piemēram, Jungs, lai pierādītu savu teoriju, izmanto mitoloģisko materiālu un atsevišķus vēsturiskā materiāla elementus, taču neiedziļinās tajā tik tālu, lai pamanītu to, ka starp viņa interpretāciju un vēsturiskiem faktiem pastāv būtiskas nesakritības. Tas liedz mums izmantot Junga teoriju pilnībā un liek to kritiski pārvērtēt.

Otrā problēma saistās ar arheoloģijas un mākslas vēstures konfliktējošajām pozīcijām, kuras starpdisciplinārā pētījumā jāsamierina. Kas arheologam ir “bultas uzgalis ar rotājumu”, mākslas vēsturniekam ir “sarežģīts ornamentāls raksts uz medniecības piederuma”. Tas atkal uzskatāmi demonstrē dažādu pieeju materiālam, kuru turklāt pastiprina atšķirīga zinātniskā terminoloģija.

Trešā starpdisciplinārās pieejas ass mūsu pētījumā saistīta ar estētiskās un semiotiskās uztveres atšķirībām. Estētiskā uztvere ir iracionāla, mākslinieciska; semiotiskā uztvere ir racionāla, zinātniska. Estētiski vērtējot pētāmo

materiālu (galvenokārt, saistītu ar konkrēta mākslinieka radītiem darbiem), tiek vērtēta krāsas izvēle, formas u.c. estētiskās kategorijas. Šīs pašas krāsas un formas semiotiskā uztverē ir zīmes, kods, kas jāatšifrē, izmantojot semiotikas radītos paņēmienus. Estētiskā uztvere liedz to atšifrēt tiešā veidā; tā neparedz adresāta un adresanta attiecības, izmantojot radīto sēmu. Turpretī semiotika pārlietu strukturalizē mākslinieka (autora) domāšanu. Rodas jautājums: vai mākslinieks, radot mākslas darbu, tiešām ir turējis prātā adresātu, kodu, potenciālos šķēršļus radīta teksta uztverē utt.?

Lai risinātu šīs problēmas, mums nācās radīt specifisku kombinētu metodi, kas izmantoja katras tajā iekļautās teorijas stiprās puses un retušeja vājās puses. Turklāt šī kombinētā kultūrfilozofiskā metode neizslēdza citu – arheoloģijas un etnogrāfijas – piedāvāto metožu paņēmienus. Vēl vairāk, tā integrēja sevī ar šo metožu palīdzību iegūtos rezultātus, ko ieguvuši citi pētnieki, kas specializējušies darbā ar šādām metodēm. Tādējādi, mūsu pētījums bez starpdisciplināra rakstura ieguva arī multidisciplināritātes auru. Tomēr multidisciplinārā pieeja ir pārāk plaša, tai trūkst konkrētības un noteikta mērķa. Tādēļ mēs tomēr pieturējamies pie starpdisciplinārā paņēmiena, kura galvenā ideja ir apvienot visas izvēlētās pieejas ar kādas universālas struktūras palīdzību. Šādu struktūru mūsu gadījumā izdevās radīt, akcentējot adresanta attieksmi pret radīto tekstu, mūsu gadījumā – krusta attēlu. Simbolikas attīstības gaitā ir četras šādas attieksmes: **instrumentāla**, kas redz radītās sēmas funkciju (reprezentē kādu būtisku parādību vai dievību); **tradicionāla**, kas redz radītās sēmas pēctecību (instrumentālā saikne starp simbolu un simbolizējamo ir zudusi, taču izveidojas jauna saikne starp simbolu un iepriekš radītiem simboliem); **nacionāla**, kas redz radītās sēmas nozīmi adresātam (simbolam tiek izveidots jauns simbolizējamais, kas ir aktuāls pašam adresātam; arī analizējot senāk radītos simbolus, tiem no jauna rada simbolizējamo, kas ir aktuāls adresātam, bet, iespējams, nav bijis aktuāls adresantam); un **internacionāla**, kas redz saistību starp radīto sēmu un citām, radniecīgām sēmām (tiek izveidota saikne starp simbolizējamo un citu simbolizējamo; arī analizējot senāk radītos simbolus to simbolizējamais tiek radīts no jauna, vadoties no citu simbolu simbolizējamā, resp., izmantojot radniecīgas saiknes).

Nobeigumā jāatzīmē, ka, lai gan minētais risinājums ir attiecināms tikai uz pieminēto tēmu, tomēr starpdisciplinārā pieeja īstenojama arī citos pētījumos.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Zemītis Guntis. *Simbols un simbolikas problēma Latvijas arheoloģijā*. Latvijas vēstures institūta žurnāls. Rīga. Nr.1, 2002.
- ² Рыжакова Светлана. *Язык орнамента в латышской культуре*. Москва: Индрик, 2002.
- ³ Лотман Юрий. Память Культуры. *Лотман, Ю.М. Семиосфера*. С. Петербург: Искусство-СПБ, 2001. 605.–636.lpp.
- ⁴ Jung Carl G. *Man and his symbols*. London: Aldusbook Limited, 1964.
- ⁵ Эко, Умберто. *Отсутствующая структура*. С. Петербург: Петрополис, 1998.
- ⁶ Klein Julie Thompson and Newell William H. *Advancing Interdisciplinary Studies. Interdisciplinarity: Essays from the Literature*. New York: College Entrance Examination Board. Nr.3, 1998. 3.–22.lpp.
- ⁷ Nicolescu Basarab. *Manifesto of Transdisciplinarity*. New York: State University of New York Press, 2001.
- ⁸ Zemītis Guntis. Ornaments Latvijas dzelzs laikmeta senlietās un tā simbolika. *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. 34.–41.lpp.
- ⁹ Braстиņš Ernests. *Latviešu ornamentika*. Rīga: Valodzes apgādība, 1923.
- ¹⁰ Madernieks Jūlijs. *Ornaments*. Rīga, b.g.

Otto Kēnga
**The Cross and its System of Symbols
in the Territory of Latvia: Transdisciplinary Aspects**

Summary

A close study of the cross and its system of symbols in the territory of Latvia examines the visual development of symbolism using specific examples of the use of the symbol. The research contains a wide range of material which contains the symbol of the cross from archaeology, ethnography, the arts and architecture. Methods are investigated which help to order, classify and find a common approach to the dynamics of the symbol of the cross in the territory of Latvia. Although classification methods have been developed in archaeology (G. Zemītis) and ethnography (S.I. Rizhakova), the author has created a new, combined method, which is based on theories of cultural history and semiotics originating from Jung, Lotman and Eko. In this way miscellaneous material (from archaeology, ethnography and the history of art) has been consolidated utilising the various philosophical ideas of the above-mentioned authors, which is also useful in viewing the differing viewpoints in history, philosophy, archaeology and history of art, aesthetics and semiotics.